

Spis treści

Wstęp do pierwszego wydania	V
Wstęp do piątego wydania	IX
Wykaz literatury	XXIII

Rozdział I. Starożytne podstawy myśli o państwie i prawie	1
§ 1. Uwagi wstępne	1
§ 2. Uwarunkowania greckiej filozofii polityki i państwa	2
§ 3. Ideologia demokracji ateńskiej	4
I. Brak doktryny demokracji	4
II. Zasady ideologii demokratycznej	5
1. Równość	5
2. Wolność partycypacyjna	5
III. Antyteza demokracji – „despocja wschodnia”	6
§ 4. Idealistyczna nauka <i>Platona</i> o państwie	7
I. Sylwetka <i>Platona</i>	7
II. Idealizm obiektywny	7
III. Podział ustrojów i ich ewolucja	8
IV. Państwo idealne	9
V. Państwo „drugiego rzędu”	11
§ 5. Utopijne wizje społeczne cyników	12
§ 6. Realizm arystotelesowskiej nauki o państwie	13
I. Sylwetka myśliciela	13
II. Podstawy myśli o państwie i prawie	14
1. Podstawy filozoficzne	14
2. Empiryzm	14
3. Człowiek „zwierzęciem społecznym”	14
III. Typologia ustrojów państwowych	15
IV. Późniejsze nawiązania do myśli <i>Arystotelesa</i> o państwie	16
§ 7. Greckie początki teorii umowy społecznej	17
§ 8. Grecka filozofia stosunków międzynarodowych	18
I. Punkt widzenia państwa-miasta	18
II. Walka o hegemonię	19
§ 9. Podejście do prawa w myśli starożytnej Grecji	19
I. Dominacja prawa stanowionego	19
II. Początki idei prawa naturalnego	21
§ 10. Nauka <i>Arystotelesa</i> o sprawiedliwości	21
I. Sprawiedliwość i jej kategorie	22
II. Prawość, słuszność, prawo naturalne	22
§ 11. Hellenistyczny stoicyzm a myśl o państwie i prawie	23

I. Szkoły filozoficzne w okresie hellenistycznym	23
II. Podstawy filozofii stoickiej	24
1. Życie zgodne z naturą	24
2. Kosmopolityzm i udział w życiu politycznym	24
III. Późniejsze oddziaływanie stoicyzmu	25
§ 12. Hellenistyczna koncepcja stosunków międzynarodowych	25
§ 13. Rozwój terytorialny Rzymu a rzymska myśl o państwie i prawie	26
I. Ekspansja terytorialna – od państwa-miasta do imperium	26
II. Otwarcie na kulturę hellenistyczną	27
§ 14. Początki teorii ustroju mieszanego	28
§ 15. Stoicyzm adaptowany do potrzeb państwa – <i>Cyceron</i>	29
I. Sylwetka myśliciela	29
II. Państwo i prawo	29
III. Humanistyczny program wychowania	30
§ 16. Ideologia <i>Imperii Romani</i>	30
§ 17. Rzymska myśl prawna i prawnicza – zagadnienia ogólne	32
I. Szczególna rola prawa i prawników	32
II. Cechy rzymskiej klasycznej myśli prawniczej	32
1. Unikanie definicji	32
2. Zasady prawa	33
3. Wrażliwość na problemy aksjologiczne	33
III. Kategoria słuszności	34
IV. Nauka o źródłach prawa	34
§ 18. Prawo naturalne w jurysprudenji rzymskiej	35
Rozdział II. Między starożytnością a średniowieczem – myśl polityczna	
Ojców Kościoła	37
§ 19. Uwagi wstępne	37
§ 20. Kształtowanie się chrześcijańskiej myśli o państwie	38
I. Pierwsi chrześcijanie a państwo	38
II. Poglądy w Kościele uznanym przez państwo	39
§ 21. Nauka św. <i>Augustyna</i> o państwie	40
I. Sylwetka świętego	40
II. Państwo „z powodu grzechu”	41
III. Późniejsze losy idei augustiańskich	42
Rozdział III. Dorobek myśli politycznej i prawnej wieków średnich	43
§ 22. Uwagi wstępne	43
§ 23. Immanentny konserwatyzm myśli średniowiecza	44
I. Stabilizacja i hierarchia	44
II. Bezosobowość, zakony, uniwersytety	45
III. Scholastyka	45
IV. Stopniowa indywidualizacja myśli	46
§ 24. Religia w myśli średniowiecza	47
I. Nauka służebniczą teologii	47
II. Religia jako wyraz kontestacji	47
III. Dominacja religii	48
§ 25. Państwo a Kościół w myśli średniowiecza	49

I. „Bogu co boskie, cesarzowi co cesarskie”	49
II. Monarcha najwyższym stróżem religii	49
III. Kościół jako zwierzchnik władzy świeckiej	50
1. Poglądy początkowe	50
2. Papalizm <i>Grzegorza VII</i>	50
3. Hierokratyzm <i>Innocentego III</i>	51
4. Skrajna doktryna <i>Bonifacego VIII</i>	51
§ 26. Średniowieczne koncepcje organizacji Kościoła	52
I. Papalizm	52
II. Schizma i koncylia	52
§ 27. Średniowieczne koncepcje stosunków międzynarodowych	53
I. Uniwersalizm cesarski	53
II. „Król cesarzem w swoim królestwie”	54
III. Republiki miejskie	55
§ 28. „Wojna sprawiedliwa” i początki myśli o „wiecznym pokoju”	55
I. Teorie „wojny sprawiedliwej”	55
1. <i>Święty Augustyn</i>	55
2. <i>Święty Rajmund z Peñaforta</i>	55
3. <i>Święty Tomasz z Akwinu</i>	56
4. Pierwsi prawnicy – <i>Stanisław ze Skarbimierza</i> i <i>Paweł Włodkowiec</i>	56
5. Użycie siły w celu nawrócenia	56
II. Początki myśli o „wiecznym pokoju”	57
§ 29. Solidaryzm średniowiecza – organiczna teoria państwa i nauka o państwie <i>św. Tomasza z Akwinu</i>	58
I. Organiczna teoria państwa	58
1. Podstawy	58
2. <i>Jan z Salisburys</i>	58
II. Nauka o państwie <i>św. Tomasza z Akwinu</i>	59
§ 30. Średniowieczna teoria reprezentacji. Początki konstrukcji „społeczeństwa obywatelskiego”	61
I. Teoria reprezentacji	61
II. „Społeczeństwo obywatelskie”	62
§ 31. Średniowieczna koncepcja rządów prawa	63
§ 32. Nauka i nauczanie prawa w średniowieczu – zagadnienia ogólne	65
I. Glosatorzy	65
II. Postglosatorzy	65
III. Doktrynalna recepcja prawa rzymskiego	66
IV. Szczególne cechy prawa angielskiego	66
V. Nauka prawa a teologia i filozofia	67
§ 33. Prawo naturalne w średniowieczu	68
I. Ujęcia prawa naturalnego w średniowieczu	68
II. Prawo naturalne według <i>św. Tomasza z Akwinu</i>	69
1. Terminologia	69
2. Hierarchia prawa	70
3. Prawo naturalne	71
§ 34. Ku myśli nowożytnej – poglądy <i>Marsyliusza z Padwy</i>	71
I. Podstawy myśli <i>Marsyliusza</i>	71
II. Suwerenność ludu	72
III. Empiryzm	73
IV.pozytywistyczna koncepcja prawa naturalnego	73

Rozdział IV. Kształtowanie się nowożytnej myśli politycznej i prawnej – myśl renesansu	75
§ 35. Uwagi wstępne	75
I. Ogólne cechy okresu	75
II. Renesans w dziejach myśli politycznej i prawnej	76
§ 36. Ideologia humanizmu	78
I. „Człowiek uniwersalny”	78
II. Odkrycie druku i upadek Bizancjum jako szczególne czynniki kształtowania się myśli renesansu	79
III. Stoicyzm i pesymizm	79
§ 37. Renesansowa koncepcja państwa	80
I. Państwo narodowe	80
II. Suwerenność i racja stanu	80
III. Suweren a prawo – „rządy prawa”	81
§ 38. Realizm psychologiczny – myśli o państwie <i>Niccolò Machiavellego</i>	82
I. Sylwetka myśliciela	82
II. Makiawelizm	83
III. Historiografia nowego typu	83
IV. Książę w okresie przejściowym	84
V. Docelowa wizja republiki o ustroju mieszanym	85
§ 39. Komparatystyczny realizm <i>Jeana Bodina</i>	86
I. Sylwetka myśliciela	86
II. Czynniki wpływające na ustrój	86
III. Rzeczpospolita	87
1. Pojęcie	87
2. Metoda	87
3. Suwerenność	88
4. Forma	89
IV. Charakter poglądów <i>Bodina</i>	89
§ 40. Realizm doktrynalny – teoria ustroju mieszanego	90
I. Realizm doktrynalny	90
II. Podstawy ustroju Anglii i Polski	90
III. Warianty ustroju mieszanego	91
IV. Myśl <i>Wawrzyńca Goślickiego</i>	92
1. Sylwetka	92
2. Dobry senator	92
3. Ustrój mieszany	93
4. Wpływ na myśl anglosaską	93
§ 41. Myśl teologiczno-polityczna reformacji	93
I. Podstawy i postulaty	93
II. <i>Marcin Luter</i>	95
1. Zła natura człowieka	95
2. Państwo „sługą Bożego gniewu”	95
3. Kościół sługą państwa	95
III. <i>Jan Kalwin</i>	96
1. Doktryna predestynacji	96
2. Państwo sługą Boga	96
3. Ustrój kalwińskiej Genewy	96
IV. Hugonoci	97
V. Bracia Polscy	98

§ 42. Renesansowa myśl utopijna	99
§ 43. Europa poza chrześcijaństwem zachodnim – myśl polityczna w państwie moskiewskim w XVI w.	100
§ 44. Renesansowe idee stosunków międzynarodowych	102
I. Realizm i pesymizm <i>Machiavellego</i>	102
II. Stosunek do wojny – początki pacyfizmu	102
III. Kształtowanie podstaw prawa międzynarodowego	103
1. Prawo wojny	103
2. Prawo narodów	104
§ 45. Podejście do prawa w epoce odrodzenia	105
I. Prawo naturalne	105
II. Postulaty i praktyka kodyfikacji	105
III. Postulaty prostoty prawa	106
IV. Prawo rzymskie – prawo żywe i przedmiot badań historycznych	107

Rozdział V. Systemy myśli nowożytnej – myśl polityczna i prawna od XVII do początków XIX w. 108

§ 46. Uwagi wstępne	108
I. Cechy myśli nowożytnej	108
1. Epoka systemów	108
2. Racjonalizm	109
3. Empiria a dedukcja	109
4. Praktycyzm	110
5. Wiara w postęp	110
6. Prawo natury	110
7. Konstytucjonalizm	111
II. Periodyzacja z punktu widzenia historii instytucji	111
III. Periodyzacja dziejów myśli	112
1. Podstawa podziału	112
2. Rewolucja naukowa	112
3. Rewolucja przemysłowa	113
4. Dwa pojęcia oświecenia	113
IV. Absolutyzm oświecony	115
§ 47. Pierwszy nowożytny system prawa natury – filozofia prawa <i>Hugona Grocjusza</i>	116
I. Definicja prawa natury	116
II. Zasady prawa natury	117
III. Suwerenność ludu i umowa społeczna	118
IV. Konstrukcja praw podmiotowych	118
§ 48. Szkoła prawa natury w XVII i XVIII w. a kodyfikacja prawa i rozwój konstytucjonalizmu	119
I. Prawo natury przedmiotem nauczania	119
II. Prawo natury podstawą kodyfikacji	119
III. Narodziny teorii kodyfikacji	120
IV. Prawo natury podstawą konstytucjonalizmu	121
V. Kodyfikacja prawa a konstytucjonalizm	122
§ 49. Pierwszy nowożytny system umowy społecznej – nieograniczona suwerenność władzy u <i>Thomasa Hobbesa</i>	122
I. Sylwetka myśliciela	123

II. Zła natura człowieka	123
III. Stan natury	124
IV. Umowa społeczna ucieczką ze stanu natury	124
V. Skutki prawne umowy społecznej	125
VI. Znaczenie konstrukcji <i>Hobbesa</i>	126
§ 50. Umowa społeczna i liberalizm polityczny <i>Johna Locke'a</i>	126
I. Sylwetka myśliciela	127
II. Liberalizm	127
III. Stan natury	128
IV. Umowa społeczna realizacją prawa natury	128
1. Prymat jednostki	128
2. Odwoływalność umowy	129
V. Losy liberalnej koncepcji umowy społecznej	130
§ 51. Umowa społeczna i demokracja <i>Jana Jakuba Rousseau</i>	130
I. Sylwetka myśliciela	130
II. Dobry człowiek natury	131
III. Rozwój od stanu natury do stanu społecznego	131
1. Powody wyjścia ze stanu natury	131
2. Etapy rozwoju	132
IV. Umowa społeczna jako model urządzenia świata	133
1. Umowa realna i idealna	133
2. Rządy woli powszechnej	133
3. Niezbywalna suwerenność ludu	133
4. Wolność partycypacyjna	134
V. Oddziaływanie i oceny myśli <i>Rousseau</i>	134
§ 52. Liberalizm bez umowy społecznej – liberalizm arystokratyczny	
<i>Monteskiusza</i>	135
I. Sylwetka myśliciela	135
II. „Duch praw” i „duch umiarkowania”	136
III. Wolność i jej gwarancje	136
IV. Socjologizm	137
V. Liberalizm arystokratyczny a mieszczański	138
§ 53. Liberalizm bez umowy społecznej – liberalizm integralny	
<i>Beniamina Constanta</i>	138
I. Sylwetka myśliciela	139
II. Klasyczna teoria wolności	139
III. Antydemokracja	140
IV. Gwarancje wolności	140
§ 54. Zasada podziału władz jako gwarancja liberalizmu politycznego	141
I. Składnik nowożytnego konstytucjonalizmu	141
II. Podział władz według <i>Johna Locke'a</i>	141
III. Wkład <i>David Hume'a</i>	142
IV. Teoria <i>Monteskiusza</i>	142
1. Trzy władze	142
2. System hamulców i równowagi	143
V. Recepcja teorii <i>Monteskiusza</i>	144
VI. Teoria <i>Beniamina Constanta</i>	144
1. Pięć władz	144
2. Władza municypalna	144
3. Władza królewska	145

§ 55. Narodziny liberalizmu gospodarczego	146
I. Fizjokratyzm	146
II. <i>Vincent de Gournay</i>	148
III. Klasyczna szkoła ekonomii politycznej	148
§ 56. Ideologia absolutyzmu oświeconego i napoleońskiego autokratyzmu	150
I. Oblicza polityczne myśli oświecenia	150
II. Absolutyzm oświecony	150
1. Charakter	150
2. Teoria „oświeconych” monarchów	151
3. Kameralistyka i policystyka	151
4. Wsparcie filozofów – <i>Wolter</i>	153
5. „Absolutyzm praworządny”	154
III. Napoleońska myśl polityczna	154
§ 57. Narodziny nowoczesnego konserwatyzmu – myśl polityczna	
<i>Edmunda Burke’a</i>	155
I. Sylwetka myśliciela	156
II. Konserwatyzm organiczny i ewolucyjny	157
1. Przeciw „rewolucji doktryny i teoretycznego dogmatu”	157
2. Potrzeba partii politycznych	158
3. Przeciw postępowi – za „organicznym wzrostem”	158
III. Kontynuatorzy myśli <i>Burke’a</i>	159
1. Francuski tradycjonalizm i kontrewolucjonizm	159
2. Konserwatyzm i nacjonalizm niemiecki	159
3. Konserwatyzm angielski	159
§ 58. Państwo a religia w myśli XVII i XVIII w.	160
§ 59. Nowożytna nauka prawa rzymskiego – <i>usus modernus Pandectarum</i>	161
§ 60. Szkoła historyczna w prawoznawstwie	163
I. Historyzujące ujęcia prawa	163
II. Przedstawiciele szkoły	163
III. Konserwatyzm i romantyzm	164
IV. Różnice poglądów przedstawicieli szkoły	165
1. Romaniści i germaniści	165
2. Stosunek do heglizmu	165
3. „Prawo prawnicze”	165
V. Stosunek do kodyfikacji	165
VI. Oddziaływanie szkoły	166
§ 61. Utylitaryzm <i>Jeremy’ego Benthama</i> i początki nowoczesnego pozytywizmu prawniczego	166
I. Sylwetka <i>Benthama</i>	166
II. Podstawy filozoficzne – utylitaryzm	167
III. Utylitaryzm a ustawodawstwo	168
IV. Jurysprudencja analityczna <i>Johna Austina</i>	169
V. Wpływ <i>Benthama</i> i <i>Austina</i> na kodyfikacje anglosaskie	169
VI. Wpływ na pozytywizm kontynentalny	170
§ 62. Filozofia prawa <i>Immanuela Kanta</i>	170
I. Sylwetka filozofa	170
II. Idealizm transcendenalny	171
III. Imperatyw kategoryczny i praktyczny	171
IV. Prawo moralne i zewnętrzne	172
V. Oddziaływanie myśli <i>Kanta</i>	173

§ 63. Państwo i prawo w filozofii <i>Hegla</i>	173
I. Sylwetka filozofa	174
II. Podstawy filozoficzne	174
III. Państwo wcieleniem ducha światowego	175
IV. Prawo	177
V. Interpretacje i oceny myśli <i>Hegla</i>	177
§ 64. Nowożytne koncepcje stosunków międzynarodowych	178
I. Teoria równowagi sił	178
II. Wpływ myśli <i>Hobbesa</i>	179
III. Myśl <i>Monteskiusza</i>	179
IV. Projekt wiecznego pokoju <i>Kanta</i>	180
V. Rozwój prawa międzynarodowego	180
1. <i>Hugo Grocjusz</i>	180
2. Następcy <i>Grocjusza</i>	181

Rozdział VI. Kierunki rozwoju myśli politycznej od XIX w. 182

§ 65. Uwagi wstępne	182
§ 66. Etapy rozwoju nowoczesnej myśli politycznej	184
§ 67. Powstanie i rozwój myśli socjalistycznej	188
I. Prehistoria myśli socjalistycznej	189
1. Utopie społeczne	189
2. <i>Gracchus Babeuf</i>	190
II. Socjalizm utopijny	190
1. Kierunek industrialny – <i>Saint-Simon</i>	190
2. Kierunek kolektywistyczny – <i>Owen</i> i <i>Fourier</i>	191
3. Socjalizm utopijny a początki spółdzielczości	192
III. Socjalizm chrześcijański	192
IV. Początki anarchizmu	193
1. Charakterystyka	193
2. <i>Pierre Joseph Proudhon</i>	193
V. Kształtowanie się marksizmu	194
1. Sylwetki twórców	194
2. „Manifest komunistyczny”	195
3. Charakterystyka kierunku	195
VI. Myśl socjalistyczna w opozycji do marksizmu	196
1. Anarchizm <i>Michała Bakunina</i>	196
2. „Socjalizm państwowy” i „socjalizm z katedry”	197
3. Rewizjonizm i centryzm	197
4. Socjaldemokracja w znaczeniu dzisiejszym	198
5. Syndykalizm	200
6. Kooperatywizm	201
VII. Myśl polityczna <i>W. I. Lenina</i>	202
1. Sylwetka	202
2. Nowe elementy teorii	202
3. Teoria i pragmatyzm	203
VIII. Marksizm-leninizm	203
1. Sylwetka <i>J. W. Stalina</i>	203
2. Podstawy teorii stalinizmu	204
3. Stalinizm a doktryna „demokracji ludowej”	204

IX. Podstawowe kierunki przemian marksizmu postalinowskiego	205
1. Próby destalinizacji oficjalnego marksizmu	205
2. Jugosłowiański „socjalizm samorządowy”	205
3. Eurokomunizm	206
4. Próby reform lat 80. – „pieriestrojka”	206
5. Przejęcie programów socjaldemokracji	206
§ 68. Rozwój nowoczesnej myśli liberalnej	207
I. Przemiany demokratyczne a liberalizm	208
II. Liberalizm sceptyczny <i>Alexisa de Tocqueville</i>	208
1. Sylwetka myśliciela	208
2. Nieuchronność demokracji i społeczeństwa masowego	208
3. Decentralizacja	209
III. Liberalizm demokratyczny <i>J. S. Milla</i>	209
1. Sylwetka myśliciela	209
2. Liberalizm <i>J. S. Milla</i>	210
3. Demokracizm	210
IV. <i>Henry David Thoreau</i> i nieposłuszeństwo obywatelskie	211
V. Liberalizm drugiej połowy XIX i początków XX w.	213
VI. Darwinizm społeczny <i>Herberta Spencera</i> i liberalizm konserwatywny ..	213
1. Sylwetka myśliciela	213
2. Zasadnicza opozycja wobec interwencjonizmu państwowego	214
3. Oddziaływanie myśli <i>Spencera</i>	214
VII. Liberalizm a doktryna „państwa dobrobytu”	218
1. „Państwo dobrobytu” a reformizm	218
2. Podstawy teoretyczne – myśl ekonomiczna <i>J. M. Keynesa</i>	218
3. Losy doktryny	219
VIII. Liberalizm socjalny	219
§ 69. Społeczne nauczanie Kościoła rzymskokatolickiego	222
I. Szczególne cechy kierunku	222
II. Punkt wyjścia – encykliki <i>Leona XIII</i>	224
1. <i>Rerum novarum</i>	224
2. <i>Graves de communi</i> i demokracja chrześcijańska	224
III. Rozwój – <i>Quadragesimo anno Piusa XI</i>	225
IV. <i>Aggiornamento</i> – encykliki <i>Jana XXIII</i>	225
V. Encykliki następców <i>Jana XXIII</i> , w tym <i>Jana Pawła II</i>	226
§ 70. Inne ideologie poszukujące „trzeciej drogi”	228
I. Inne ideologie „trzeciej drogi”	228
II. Agraryzm	229
III. Ekologizm	231
IV. Antyglobalizm i alterglobalizm	234
V. „Trzecia droga” Nowej Partii Pracy	236
§ 71. „Państwo prawne” – „państwo prawne i społeczne”	238
I. Początki konstrukcji „państwa prawnego”	239
II. Elementy konstrukcji „państwa prawnego”	239
1. Konstytucjonalizm i samorząd terytorialny	239
2. Sądowa kontrola decyzji administracji	240
III. „Państwo prawne i społeczne” <i>Lorenza von Steina</i>	240
IV. „Państwo społeczne” w ujęciach solidarystycznych pierwszej połowy XX w.: <i>Wacław Makowski</i>	241
V. Dalsze dzieje konstrukcji „państwa prawnego”	242

VI. „Socjalne państwo prawne” i „społeczna gospodarka rynkowa”	243
§ 72. Rasizm, nacjonalizm, autorytaryzm, faszyzm	244
I. Prądy antyliberalne i antydemokratyczne	245
II. Rasizm	245
1. Rasizm kulturowy	245
2. Rasizm biologiczny	246
III. Nacjonalizm	247
1. Różne pojęcia narodu	247
2. Narodowa demokracja i nacjonalizm antydemokratyczny	247
3. Nacjonalizm a inne kierunki myśli politycznej	247
IV. Faszyzm	248
V. Autorytaryzm	249
§ 73. Populizm	250
§ 74. Poszukiwanie instrumentów dobrego rządzenia poza tradycyjną sferą ideologii – zarządzanie publiczne	251

Rozdział VII. Kierunki rozwoju myśli prawnej od XIX w. 257

§ 75. Uwagi wstępne	257
§ 76. Kierunki historycystyczne	258
I. Kodyfikacje pod wpływem szkoły historycznej	259
II. Historyzm <i>Otona von Gierkego</i>	260
III. Historyzm <i>H. J. S. Maine’a</i>	260
IV. Antropologia prawnicza – <i>Bronisław Malinowski</i>	261
V. Historyzm faszyzmu i marksizmu	261
§ 77. Pozytywizm prawniczy w XIX i XX w. 261	261
I. Pozytywizm filozoficzny	261
II. Cechy pozytywizmu prawniczego	262
1. Źródła	262
2. Praktycyzm	263
3. Metoda formalno-dogmatyczna	263
III. Od pozytywizmu do „jursprudencki interesów” – <i>Rudolf von Ihering</i> ...	264
IV. Pozytywizm z wątkami psychologizmu – <i>Georg Jellinek</i>	264
V. Pozytywizm z wątkami historyzmu – <i>Adhémar Esmein</i>	265
VI. Współczesny pozytywizm prawniczy	265
§ 78. Normatywizm	266
I. Sylwetka <i>Hansa Kelsena</i>	266
II. „Czysta nauka prawa”	267
1. Ograniczenie do sfery powinności	267
2. Stosunek do pozytywizmu	267
3. Prawo jako dynamiczny system norm	268
4. Państwo jako porządek prawny	269
5. Normatywizm w Polsce	269
§ 79. Kierunki socjologiczne	270
I. Różne pojęcia socjologizmu	270
II. „Socjologizm” <i>Emila Durkheima</i>	271
III. Solidaryzm <i>Leona Duguita</i>	271
IV. Socjologizm w innych kierunkach myśli	272
V. Socjologizm a „wolne prawo”	273
VI. Nurt socjologiczny w nauce prawa karnego	275

VII. Funkcjonalizm amerykański	276
1. Podstawy	276
2. Poglądy <i>O. W. Holmesa</i>	276
3. Idealizm prawniczy – inżynieria społeczna	277
4. Realizm prawniczy	278
5. Znaczenie	278
§ 80. Psychologizm	278
I. Sylwetka <i>Leona Petrażyckiego</i>	279
II. Emocje moralne i prawne	280
III. Podziały prawa i sprawiedliwość	280
IV. Psychologiczna teoria państwa	281
V. Psychologizm a liberalizm	281
VI. Wpływ <i>L. Petrażyckiego</i> na późniejszą myśl prawniczą	282
§ 81. Marksistowska koncepcja prawa	283
I. Stan marksistowskiej teorii prawa przed rewolucją w Rosji	283
II. Kształtowanie się teorii prawa w Rosji Radzieckiej i ZSRR	283
1. Selektywne stosowanie dawnego prawa	283
2. „Złamanie” dawnego prawa – „socjalistyczna świadomość prawna” ...	284
3. Poglądy <i>M. A. Rejsnera</i>	285
4. Stosunek działaczy bolszewickich do prawa	285
5. Znaczenie kodyfikacji prawa radzieckiego	285
6. Prawo jako forma stosunków wymiany towarowej a dogmat obumierania prawa	286
III. Stalinowska teoria prawa	287
IV. Teoria postalinowska	288
§ 82. Teorie prawa natury	288
I. Odrodzenie prawa natury – prawo natury o zmiennej treści	289
II. Drugie odrodzenie prawa natury	289
1. Dynamiczne teorie prawa natury	289
2. Teoria „ustawowego bezprawia” <i>Gustawa Radbrucha</i>	290
3. Prawo natury formalne i materialne – teoria <i>L. L. Fullera</i>	291
4. „Miękkie” prawnicze koncepcje prawa natury	291
III. Trzecie odrodzenie teorii prawa natury?	293
IV. Odrodzenie prawa natury a jego „pozytywizacja” poprzez prawo międzynarodowe	293
§ 83. Powstanie i rozwój prawa porównawczego	294

Rozdział VIII. Podstawowe kierunki rozwoju koncepcji stosunków międzynarodowych od XIX w. ....

§ 84. Uwagi wstępne	299
§ 85. Podstawowe kwestie i koncepcje stosunków międzynarodowych w dobie współczesnej	300
§ 86. Rozwój prawa międzynarodowego a prawo natury	304

Indeks osób	307
Indeks rzeczowy	313